

UDC: 929.; 930.85.; 82. (091).

LBC: 86.39; 86.42

MJ № 255

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107

The Abjad Calculation in Haji Zeynalabdin Shirvani's Work "Riyaz As-Siyahat"

Shahin Yahyayev*

Aladdin Malikov**

Abstract. Haji Zeynalabdin Shirvani, a scholar, poet, and traveler who lived in the late 18th and early 19th centuries, authored his first work, Riyaz As-Siyahat. This work consists of two parts. The first part was published in 1960 in Tehran under the editorship of Asghar Hamid Rabbani. The second part was published in 1974 in Moscow as a three-volume edition by Agamir Guliyev. These three volumes were later translated from Persian into our native language at the end of 2024 and the beginning of 2025 under the scholarly editorship of Professor Zakir Eminov. The translations were carried out by Shahin Yahyayev (Volume I), Aladdin Malikov (Volume II), and jointly by Shahin Yahyayev and Aladdin Malikov (Volume III). The present article focuses on Riyaz As-Siyahat and the Abjad calculation used by the author in this work. The article begins with a brief overview of Haji Zeynalabdin Shirvani's life, followed by a concise discussion of the aforementioned work. It concludes with an explanation of the Abjad calculation and examples of its application in Riyaz As-Siyahat.

Keywords: Zeynalabdin Shirvani, Riyaz As-Siyahat, Part II, traveler, rich treasure, geographical coordinates, Abjad calculation, translation

* Researcher at the Department of Iranian History and Economy of the Institute of Oriental Studies named after Z. Bunyadov of ANAS; Baku, Azerbaijan (corresponding author)

E-mail: shahin9999@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0004-8094-3355>

** Doctor of Philosophy in Philosophy, Associate Professor,

Scientific Researcher at "AcademyGate Publishing" (ISNI: 0000000514175052); Baku, Azerbaijan

E-mail: aladdin.malikov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5830-6764>

To cite this article: Yahyayev, Sh., & Malikov, A. [2025]. The Abjad Calculation in Haji Zeynalabdin Shirvani's Work "Riyaz As-Siyahat". "Metafizika" journal, 8(1), pp.96-107.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107>

Article history:

Received: 15.11.2024

Accepted: 03.03.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

УДК: 929.; 930.85.; 82. (091).

ББК: 86.39; 86.42

МЖ № 255

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107

Абджад-счёт в произведении Гаджи Зейналабдина Ширвани "Рийаз ас-Сийахат"

Шахин Яхьяев*

Аладдин Маликов**

Абстракт. Первым произведением учёного, поэта и путешественника Гаджи Зейналабдина Ширвани, который жил в конце XVIII – начале XIX века, является Рийаз ас-Сийахат. Это произведение состоит из двух частей. Первая часть была опубликована в 1960 году в Тегеране под редакцией Асгара Хамида Раббани. Вторая часть была издана в 1974 году в Москве в виде трёхтомного издания Агамиром Гулиевым. Эти три тома были переведены с персидского на родной язык в конце 2024 года (тома I и II) и в начале 2025 года (том III) под научной редакцией профессора Закир Эминаова. Перевод выполнен Шахином Яхьяевым (том I), Аладдином Маликовым (том II), а также совместно Шахином Яхьяевым и Аладдином Маликовым (том III). Настоящая статья посвящена произведению Рийаз ас-Сийахат и использованию Абджад-счёта автором в этом произведении. В статье сначала кратко рассматривается биография Гаджи Зейналабдина Ширвани, затем даётся информация о вышеупомянутом произведении. В завершение объясняется, что такое Абджад-счёт, и приводятся примеры его применения в произведении Рийаз ас-Сийахат.

Ключевые слова: Зейналабдин Ширвани, Рийаз ас-Сийахат, вторая часть, путешественник, богатое наследие, географические координаты, Абджад-счёт, перевод

* Научный сотрудник отдела истории и экономики Ирана Института востоковедения им. З.Буниятова НАНА; Баку, Азербайджан (ответственный автор)

E-mail: shahin9999@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0004-8094-3355>

** Доктор философии по философии, доцент,

AcademyGate Publishing (ISNI: 0000000514175052); Баку, Азербайджан

E-mail: aladdin.malikov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5830-6764>

<https://isni.org/isni/0000000514199177>

Цитировать статью: Яхьяев, Ш., & Маликов, А. [2025]. Абджад-счёт в произведении Гаджи Зейналабдина Ширвани "Рийаз ас-Сийахат". *Журнал «Metafizika»*, 8(1), с.96-107.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 15.11.2024

Отправлена на доработку: 16.12.2024

Принята для печати: 03.03.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

UOT: 929.; 930.85.; 82. (091).

KBT: 86.39; 86.42

MJ № 255

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107

Hacı Zeynalabdin Şirvaninin “Riyaz Əs-Siyahət” Əsərində Əbcəd Hesabı

Şahin Yəhyayev*

Ələddin Məlikov**

Abstrakt. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində yaşamış alim, şair və səyyah Hacı Zeynalabdin Şirvaninin ilk qələmə aldığı əsər Riyaz əs-Siyahət əsəridir. Bu əsər 2 hissədən ibarətdir. Birinci hissəsi 1960-ci ildə Əsgər Hamid Rəbbaninin redaktəsi ilə Tehranda nəşr edilmişdir. İkinci hissə isə Ağamir Quliyev tərəfindən 1974-cü ildə Moskvada 3 cilddən ibarət olaraq nəşr edilmişdir. Həmin 3 cildin I və II cildləri 2024-cü ilin sonunda və III cildi isə 2025-ci ilin əvvəllərində professor Zakir Eminovun elmi redaktəsi ilə Şahin Yəhyayev (I cild), Ələddin Məlikov (II cild), Şahin Yəhyayev və Ələddin Məlikov (III cildi) tərəfindən fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Hazırkı məqalə Riyaz əs-siyahə əsərinin müəllifi tərəfindən orada istifadə edilən Əbcəd hesabı haqqındadır. Bu məqalədə ilk öncə H.Z.Şirvaninin həyatı sonra onun yuxarıda qeyd etdiyimiz əsəri haqqında müxtəsər məlumat verildikdən sonra Əbcəd hesabının mahiyyəti və H.Z.Şirvaninin Riyaz Əs-Siyahət əsərində Əbcəd hesabının istifadə yerlərindən nümunələr göstərilməklə yekunlaşmışdır.

Açar sözlər: Zeynalabdin Şirvani, Riyaz əs-Siyahət, II hissə, səyyah, zəngin xəzinə, coğrafi koordinatlar, Əbcəd hesabı, tərcümə

* AMEA Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun İran tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin elmi işçisi; Bakı, Azərbaycan (məsul müəllif)

E-mail: shahin9999@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0004-8094-3355>

** fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,

“AcademyGate Publishing”-in elmi tədqiqatçısı (ISNI: 0000000514175052); Bakı, Azərbaycan

E-mail: aladdin.malikov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5830-6764>

<https://isni.org/isni/0000000514199177>

Məqaləyə istinad: Yəhyayev, Ş., & Məlikov, Ə. [2025] Hacı Zeynalabdin Şirvaninin “Riyaz Əs-Siyahət” Əsərində Əbcəd Hesabı. “Metafizika” jurnalı, 8(1), səh.96-107.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i1.96-107>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15.11.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çapa qəbul edilmişdir: 03.03.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

1.Giriş

Azərbaycanın Şamaxı şəhərində dünyaya gələn coğrafiyaşünas, etnoqraf, filosof, tarixçi, cəmiyyətşünas, ilahiyyatçı alim, şair və səyyah Hacı Zeynalabdin Şirvani ömrünün 40 ilini müxtəlif ölkə və şəhərlərə səyahət etməklə qələmə aldığı *“Riyaz əs-Siyahət”*, *“Bustan əs-Siyahət”* və *“Hədəyiq əs-Siyahət”* adlı əsərlərində dünya ölkələri və xalqlarının mədəniyyəti, ictimai fikri, fəlsəfəsi, ədəbiyyatı və tarixi haqqında qiymətli məlumatlar vermişdir. Dahi səyyah Yaxın və Orta Şərq, Cənubi və Mərkəzi Asiya, Balkan yarımadası və s. yerlərə səyahət etmişdir. H.Z.Şirvani səyahət etdiyi ölkələrdə hökmdarlar, alimlər, müdrik insanlar, təriqət şeyxləri, ariflər, filosoflar, şairlər və tacirlərlə həmsöhbət olur, müzakirələr edir və bu barədə qeydlər aparırdı. H.Z.Şirvani bundan əlavə ərəb, fars, türk və hind dillərini də mükəmməl bildiyindən həmin dillərdə mövcud olan ədəbiyyatları oxuyur və geniş məlumatlar əldə edirdi. Bütün gördükləri və oxuduqlarının nəticəsi olaraq bir neçə qiymətli əsər yadigar olaraq qoyub getmişdir. H.Z.Şirvaninin həyatı və əsərləri haqqında müxtəlif dövrlərdə Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Ağamir Quliyev, Əzizə Cəfərzadə, Nurəddin Kərəmov, Rafael Hüseynov, Zakir Eminov, Həbil Haqverdiyev və Şahin Yəhyayev kimi alim və tədqiqatçılar elmi məqalələr yazmış, öz elmi əsərlərində dahi alimin həyatı və əsərləri haqqında məlumatlar vermiş və kütləvi informasiya vasitələrində onun zəngin elmi irsinə dair bir-birindən maraqlı fikirlər söyləmişlər.

2.Hacı Zeynalabdin Şirvani

Hacı Zeynalabdin Şirvaninin mübarək təvəllüdü 1194-cü ilin şaban (1780-ci il avqust ayı) ayında Şamaxı şəhərində olmuşdur. 6 aylıq körpə ikən ailəsi ilə birlikdə Kərbəla şəhərinə köçmüşdür [Tərbiyət. 1999. s.265]. Məhəmmədli Tərbiyətin öz əsərində H.Z.Şirvani haqqında verdiyi məlumatlar Abbasqulu Ağa Bakıxanovun görkəmli səyyah haqqında Gülüstani-İrəm əsərində qeyd etdiklərinin demək olar ki, təkrarı olduğuna görə mövzunu Gülüstani-İrəm əsəri əsasında davam etdirərək iki məsələyə diqqət yönəltmək istəyirik. Birincisi Abbasqulu Ağa Bakıxanovun Gülüstani-İrəm əsərində dahi alimin doğum tarixi hicri-qəməri tarixi ilə 15 şaban 1194-cü il kimi göstərilmişdir. Bu isə miladi tarixi ilə 16 avqust 1780-ci ilə təsadüf edir. Lakin Gülüstani-İrəm əsərinin tərcüməsində hicri-qəməri tarixin miladi tarixlə qarşılığı verilərkən bu tarix 1779-cu il kimi göstərilmişdir [Gülüstani-İrəm. 1951. s.249; Gülüstani-İrəm. 2020. s.315]. Bu isə çox güman ki, hicri-qəməri tarixdən miladi tarixə çevirmə zamanı tərcüməçi tərəfindən baş verən çevirmə xətasından qaynaqlanmaqdadır. H.Z.Şirvaninin yorulmaz tədqiqatçısı olan Ağamir Quliyev Riyaz əs-Siyahət əsərinin II hissəsinin I cildinə yazdığı ön sözdə bu tarixi 16 avqust 1780-ci il kimi qeyd etmişdir [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.24]. Digər bir məsələ isə H.Z.Şirvaninin 6 aylıq körpə olarkən ailəsinin

Kərbəlaya köçməsi məsələsidir. Bu ifadəyə biz həm Gülüstani-İrəm həm də Danişməndani Azərbaycan əsərlərində rast gəlirik [Gülüstani-İrəm. 1951. s.249; Gülüstani-İrəm. 2020. s.315; Tərbiyət. 1999. s.265]. H.Z.Şirvani Bustan əs-Siyahət əsərində 5 yaşında yəni 1785-ci ildə Kərbəlaya köçdüyünü qeyd etdiyi üçün deməli yuxarıda qeyd edilən “6 aylıq körpə” ifadələri H.Z.Şirvaninin öz yazdıqlarına əsaslanaraq həqiqəti əks etdirmədiyini söyləmək olar. Ola bilsin Gülüstani-İrəm əsərində üzü köçürülərkən səhvən “il” ifadəsi yerinə “ay” ifadəsi işlənmiş və sonradan gələn müəlliflər də onu eləcə qeyd etmişlər [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s. 25; Hüseyinov. 2020. s.10; Yəhyayev. 2024. s.275]. H.Z.Şirvani öz uşaqlıq illərini Şamaxı və Kərbəla şəhərində keçirmişdir. O ibtidai təhsilini atası Axund İsgəndərin və sonra isə Kərbəlanın məşhur alimlərindən almışdır. Dahi alim türk, fars, ərəb və hind dillərini bildiyindən bu dillərdə olan çoxlu mənbələri mütaliə edərək ensiklopedik bir şəxsə çevrilmişdi. Uşaqlıqdan ömrünü kitablara həsr edərək klassik və antik müəlliflərin əsərlərini mütaliə etmişdi. Dostlarının məsləhəti ilə səyahətə çıxan H.Z.Şirvani müxtəlif ölkələrin təbii şəraiti, iqlimi, bu ölkələrin xalqlarının adət-ənənə və mədəniyyəti, yaşam tərzini, habelə Şərq ölkələrinin iqtisadi-sosial şəraiti barədə müxtəlif məzmunlu, zəngin məlumat və biliklər toplaya bildi. O, bu biliklərini sonradan “Riyaz əs-Siyahət”, “Hədayiq əs-Siyahət” və “Bustan əs-Siyahət” adlı əsərlərində qələmə aldı [Yəhyayev. 2024. s.275]. H.Z.Şirvani öz dövründə dünyanın məlum olan ərazilərinin coğrafiyası, tarixi, mədəniyyəti, görkəmli dövlət, elm, din xadimləri haqqında çox geniş məlumatlara malik olmuş, çox zəngin elmi ədəbiyyatlardan istifadə etməklə bir şəxsiyyət kimi formalaşmışdır [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.13]. Şəfer, Bloşe, Masse, Məsuməli şah Şirazi, Mirzə Məhəmməd xan Qəzvini və eləcə də digər Şərq və Qərb alimlərinin fikrincə H.Z.Şirvani öz dövrünün görkəmli alimi, coğrafiyaşünası, tarixçisi, mütəfəkkiri, ədibi və səyyahı olmuşdur. Bir çox alim öz araşdırmalarında H.Z.Şirvaninin əsərlərindən geniş istifadə etmiş və hazırda da etməkdədir [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.24]. Ömrünün təqribən 40 ilini səyahətdə keçirən alim elə səyahət əsnasında da dünyasını dəyişmişdir. H.Z.Şirvaninin vəfat tarixi və onun dəfn edildiyi yer haqqında ziddiyyətli məlumatlar vardır. Çoxlu mənbələri araşdırdıqdan sonra belə məlum olur ki, H.Z.Şirvani hicri-tarixi ilə 1253-cü ildə (1838) Qırmızı dənizi keçərkən gəmidə vəfat etmişdir. Səyyah Ciddə şəhərində Ummına Həvvə qəbiristanlığında dəfn edilmişdir [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.29]. H.Z.Şirvaninin ilk qələmə aldığı əsər Riyaz əs-siyahət adlanır.

3.Riyaz əs-siyahət

Abbasqulu Ağa Bakıxanovun “zəngin və faydalı xəzinə” [Gülüstani-İrəm. 2020. s.351], B. A. Dornun “ən yaxşı kamil mənbə” [Hacı Zeynalabdin Şirvani.

2024. I cild. s.32] və Çarlz Rionun “coğrafi əsər, tarixi və bibliografik qeydlərlə zəngin mənbə” [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.32] adlandırdığı bu əsərə A. Masse, Firudin bəy Köçərli, Məsuməli şah Təbrizi, Məhəmmədəli Tərbiyət və digərləri çox böyük önəm vermişdir. Kitabın adının niyə “Riyaz əs-siyahət” adlanmasının səbəbini müəllif belə əsaslandırır: *“Zeynalabdin Şirvani qeyd edir ki, bu kitabda cürbəcür xəbər çiçəkləri və müxtəlif səyahətlər bitkisi göyərdiyinə, rəngarəng hekayə meyvələri və şirin rəvayət səməraləri dəydiyinə görə onu “Riyaz əs-siyahət” adlandırmış və orada hər ölkənin böyük və kiçik şəhərlərini əlifba sırası ilə aydınlaşdırıb yazmışdır”* [Yəhyayev. 2024. s.276]. “Riyaz əs-siyahət”in önəmli hissəsi hicri-tarixi ilə 1237-ci ildə (1821-1822) Qomşədə qələmə alınmışdır [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.36]. “Riyaz əs-siyahət”in ikinci hissəsi hicri-tarixi ilə 1242-ci ilin zilhicce ayının 7-də, miladi tarixi ilə 23 iyul 1827-ci ildə sona çatmışdır. [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild. s.38]. Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə anlaşılır ki, qeyd etdiyimiz bu əsər 1821-1827-ci illərdə yazılmışdır.

Həm elmi ədəbiyyat və həm də kütləvi informasiya vasitələrində biz bu əsərin orfoqrafik və orfeopik baxımdan müxtəlif formalarda yazılışı və tələffüzünün şahidi oluruq. Nümunə üçün bir neçəsini qeyd edəcəyik. Ağamir Quliyev müxtəlif dövrlərdə 1960-cı ildə “Riyazüssəyahə” [Quliyev. 1960. s.95], 1964-cü ildə “Riyazüs-səyahə” [Quliyev. 1964. s.4], 1974-cü ildə “Riyaz əs-siyahət” [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 1974. s.13] kimi qeyd etmişdir. 1987-ci ildə nəşr edilən Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında Riyazüs-səyahə [Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. X cild. 1987. s.145] kimi qeyd edilmişdir. Göründüyü kimi müxtəlif illərdə Şirvaninin elmi irsinə müraciət edən dəyərli müəlliflər əsərin adını orfoqrafik və orfeopik baxımından müxtəlif formalarda qeyd və tələffüz etmişlər. Məqalə müəllifi kimi həm əsərin tərcüməsi zamanı və həm də məqalələrdə istifadə edilən zaman əsərin adını “Riyaz əs-siyahət” kimi yazmağa üstünlük verdik. 1974-cü ildə Moskvada mərhum alimimiz Ağamir Quliyevin ön söz yazdığı və mərhum akademiklərimiz Ə.Ə.Əlizadə və T.A.Məhərrəmovun redaktorları olduğu Şirvaninin bu əsərinin adının Riyaz əs-siyahət [Hacı Zeynalabdin Şirvani. A. Quliyev. II hissə 1, 2, 3-cü kitablar. 1974] kimi səslənməsini biz də məqbul hesab etdik. Mərhum alimimiz Ağamir Quliyevin bu əsərin Moskvada nəşr edilməsində rolu və çəkdiyi əziyyətlər danılmazdır. Akademik Rafael Hüseynovun təbirincə desək Ağamir Quliyev 1970-ci illərin ortalarında məşhur Şərqi yazılı abidələri silsiləsindən H.Z.Şirvaninin üç cildə “Riyaz üs-səyahə”sini nəşr etdirmiş, geniş müqəddimə yazmışdı. Və həmin kitablar silsiləsi yalnız Sovet İttifaqında deyil, xarici ölkələrdə də böyük əks-səda oyatmışdı [Hüseynov. 2020. s.16]. Dahi səyyahın əsərlərini oxuyan zaman onun sadəcə bir səyyah kimi qarşısına çıxan hadisələri və faktları olduğu və ya gördüyü kimi qələmə almasını deyil, əksinə

bu hadisələr və faktları dərindən təhlil edən, onların elmi və ya dini izahını verməyə çalışan bir araşdırmaçı alim gözümüzün önündə canlanır. Bir sözlə o qeyd etdiyi məlumatlara sadəcə səyahət edən bir səyyah kimi deyil, geniş dünyagörüşünə və elmi biliklərə sahib bir alim kimi yanaşırdı. Akademik Rafael Hüseynovun “Risalə” elmi araşdırmalar toplusunda “*Hacı Zeynalabdin Şirvaninin bitməyən səyahətləri*” adlı məqaləsində qeyd etdiyi bir fikir burda tam yerinə düşür. “*Onun ayrı-ayrı ölkələr və xalqlarla bağlı qeydləri sadəcə təsvirdən ibarət deyildir. Bunlar dərin, müfəssəl müşahidələr əsasında aparılan təhlillərdən yaranmış sanballı elmi araşdırmalardır. Elə həmin səbəbdən də Zeynalabdin Şirvaninin əsərləri artıq XVIII yüzilin sonları, XIX əsrin əvvəllərindən etibarən hind, rus, polyak, ingilis, fransız, əfqan, türk, çinli, iranlı alimlərin mütəmadi olaraq istinad etdiyi mötəbər mənbələrə çevrilmişdir*” [Hüseynov. 2020. s.7]. Şirvaninin ilk yazdığı Riyaz əs-Siyahət əsərinin II hissəsinin 1 və 2-ci cildləri 2024-cü ildə tərcümə edilərək öz doğma oxucusunun ixtiyarına verilmişdir [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. I cild; Hacı Zeynalabdin Şirvani 2024. II cild]. Akademik Rafael Hüseynov özünün 2024-cü ildə 525-ci qəzetdə nəşr edilən “*Səyyahın son dayanacağı*” adlı məqaləsində bu fakta diqqət çəkərək klassik irsimizə soyuq münasibətin qəlb ağrıtdığını qeyd edir. Belə ki, müəllif yazır: “Həmin əsər yarım əsr sonra... Ələddin Məlikov və Şahin Yəhyayevin tərcüməsində işıq üzü gördü... Kassik irsimizə belə soyuq münasibət qəlb ağrıdır”. Ümid edirik ki, Hacı Zeynalabdin Şirvaninin digər əsərlərinin də nəinki Azərbaycan dilində eləcə də dünyanın aparıcı bir neçə dilinə tərcümə edilərək nəşr ediləcəyinin şahidi olacaq və dünyanın Azərbaycanın bu dahi oğlunu yaxından tanımasına nail olacağıq. Akademik Rafael Hüseynov “*Hacı Zeynalabdin Şirvaninin bitməyən səyahətləri*” adlı məqaləsində bu incə və zəruri məsələlərə toxunmuş və Azərbaycan elminin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri kimi H.Z.Şirvaninin bütün mövcud əsərlərinin fars dilində nəşri ilə yanaşı Azərbaycan və ingilis dillərində tərcümələrinin təşkili yolunda sistemli iş aparmağı qeyd etmişdir. Belə ki, məqalə müəllifi yazır: Azərbaycan elminin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri H.Z.Şirvaninin bütün mövcud əsərlərinin yazıldığı farsçada nəşri ilə yanaşı həm Azərbaycan, həm də ingiliscəyə tərcümələrinin təşkili yolunda sistemli iş aparmaqdır. Bu irs müasir dünya elminə əlçatan olduğu təqdirdə Yaxın və Orta Şərqi bir çox xalqları, ilk növbədə Hindistan, Pakistan, Səudiyyə Ərəbistanı və digərləri H.Z.Şirvani əsərlərinin onlar üçün dünənlərini daha yaxşı bilməkdən ötrü necə nadir mənbə olduğunu daha artıq dərk edəcəklər. Bu isə böyük alimimizin məhəlli çərçivələrdən bir az da geniş üfüqlərə çıxaraq məhz dünya elminin bənzərsiz korifeylərindən olması həqiqətinin hər kəsə əyaniliyi və bütövlüyü ilə çatdırılması üçün meydan açacaqdır [Hüseynov. 2022. s.34]. Riyaz əs-Siyahət

əsrində maraqlı mövzular həddindən artıqdır. Bunlardan biri də H.Z.Şirvaninin bəzi şəhərlərin coğrafi koordinatlarını Əbcəd hesabı ilə qeyd etməsidir. Biz Riyaz əs-Siyahət əsərindən nümunələr gətirməklə Əbcəd hesabı ilə coğrafi koordinatların necə hesablandığını izah etməyə çalışacağıq. İlk öncə Əbcəd hesabı və onun hesablanma qaydası ilə tanış olaq.

4.Əbcəd hesabı

Müsəlman dünyasında kifayət qədər məşhur olan bu hesabdən xüsusən də klassik türk, ərəb və fars ədəbiyyatlarında geniş istifadə edilmişdir. “*Klassik Şərq ədəbiyyatına aid nümunələrdə Əbcəd hesabına tez-tez rast gəlirik. Hər hansı mühüm hadisənin (məsələn, hökmdarın hakimiyyətə gəlişinin, böyük hərbi fəthlərin, möhtəşəm tikintilərin) tarixini çox zaman ədədlərlə deyil, sözlərlə ifadə edirdilər*”. [Məlikov, 2019. s.2]. Orta əsr müsəlman şərqində əksər müəlliflər kimi H.Z.Şirvani də Əbcəd hesabından istifadə etmişdir. Əbcəd hesabı müəyyən bir rəqəmin və ya tarixin ərəb hərfləri ilə ifadə edilmə üsuluna deyilir. Əbcəd hesabında ərəb əlifbasından 9 hərflə (müvafiq olaraq sağdan sola ا-ب-ج-د-ه-و-ز-ح-ط) 1-dən 9-a kimi rəqəmləri, 9 hərflə (ى-ك-ل-م-ن-س-ه-و-ز) 10-dan 20-yə kimi onluq ədədləri, 9 hərflə (ص-ع-ف-غ-ظ-ط-ح-ز) müvafiq olaraq sağdan sola) 100-dən 900-ə kimi mövcud olan yüzlikləri, sonuncu hərflə (ع) isə 1000 ədədini ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmləri ərəb əlifbasının düzülüşü formasında deyil, xüsusi formada tərtib etmişlər. Asan başa düşülsün deyə aşağıda Əbcəd hesabını cədvəl formada qeyd etmişik.

Sıra N														
Əbcəd	ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ى	ك	ل	م	ن
Sıra N														
Əbcəd	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ

Əbcəd hesabından daha çox kitabların müqəddimələrinin səhifələnməsi, məktub və yazışmalarda kəlmələrin ancaq xüsusi şəxslər tərəfindən başa düşülməsi üçün simvollaşdırılması, tarixi hadisənin daha asan yadda qalması, yazıda ifadələrin səhv salınmaması, fala baxmaq və coğrafi koordinatların yazılması və s. məqsədlərlə istifadə edirdilər. Burada sufilərin Əbcəd hesabından necə istifadə etmələrinə dair bir misal göstərməklə mövzunun daha da aydınlaşmasına kömək etməyə çalışacağıq. Sufilər öz dua və münacatlarında “Aman” kəlməsindən çox istifadə edərək bununla da həzrəti Məhəmməd peyğəmbəri nəzərdə tuturdular. Çünki həm həzrət Məhəmməd peyğəmbərin həm də Aman sözünün Əbcəd hesabı ilə ekvivalenti 92 rəqəmindən ibarətdir. Ona görə də onlar İslam peyğəmbərini öz dua və

münacatlarında səslərkən sadəcə “*Aman*” deyə səslər və bununla da həzrət Məhəmməd peyğəmbəri nəzərdə tutardılar.

Əlbəttə bir məsələyə də diqqət yetirməkdə fayda vardır ki, adətən Əbcəd hesabından danışarkən onunla bərabər Cefr elmindən də söhbət açılır. Əbcəd elmi ilə Cefr elminin fərqi bir sözlə belə ifadə etmək olar ki, Əbcəd hesabı ilə baş verib bitmiş hadisələr haqqında danışdığımız halda, Cefr elmindən istifadə etməklə isə gələcəkdə baş verəcək hadisələr haqqında söhbət açıyıq.

Əbcəd hesabının ən çox istifadə edildiyi yerlərdən biri də coğrafi koordinatların qeyd edilməsidir. H.Z.Şirvaninin Riyaz əs-Siyahət əsərində də bu üsuldən istifadə edilmişdir.

5.Riyaz əs-Siyahətdə Əbcəd hesabı

Dahi səyyah əsərlərində şəhər və ölkələrin coğrafi koordinatlarını verərkən onları əbcəd hesabı ilə vermişdir. H.Z.Şirvaninin Riyaz əs-Siyahət əsərində bir çox böyük və məşhur şəhərlərin coğrafi koordinatları verilmişdir. Biz bu şəhərlər sırasında Şiraz, Kufə, Qəzvin, İsfahan, Bəlx, Təbriz, Herat, Səmərqənd, Sivas, Konya, Dəməşq, Məkkə və Yərib kimi şəhərlərin adını qeyd edə bilərik. Ətraflı məlumat üçün H.Z.Şirvaninin Riyaz əs-Siyahət əsərinin 1, 2 və 3-cü hissələrinə müraciət edə bilərsiniz. H.Z.Şirvani başlangıç meridianı Kanar adaları (H.Z.Şirvaninin əsərlərində bu adalar “*Cəzayere Xalidat*” kimi qeyd edilmişdir) olmaqla bir sıra şəhərlərin Əbcəd hesabı ilə koordinatlarını vermişdir. Müsəlman dünyası Kanar adalarına görə apardığı hesablamaları Əbcəd hesabı ilə qeyd edirdilər. Onlar təqribən 10 əsrdən artıq bu hesablama metodundan istifadə etdilər. Əlbəttə bu coğrafi koordinatlar həmin şəhərlərin müasir coğrafi koordinatları ilə uzlaşmır. Biz nümunə üçün bir neçə misal üzərində dayanacağıq. Çünki H.Z.Şirvaninin Riyaz əs-Siyahət əsərində qeyd etdiyi bütün coğrafi koordinatları bir məqalədə yerləşdirmək imkanından xaricik. Riyaz əs-Siyahət əsərinin I hissəsində Bəlx şəhərinin coğrafi koordinatları uzunluq olaraq (101^0), enlik olaraq isə (77^0) kimi götürülmüşdür. H.Z.Şirvani bu əsərdə coğrafi uzunluq və enliyi Əbcəd hesabı ilə müvafiq olaraq (قا) və (لوما) kimi qeyd etmişdir. Əbcəd hesabı ilə hesabladığımızda bu hərflərin ekvivalenti $١+ق=100+1=101^0$ şərq uzunluğunda və $١+م+و+ل=1+40+6+30=77^0$ şimal enliyində olur [Hacı Zeynalabdin Şirvani. I hissə. Əsgər Hamid. 1960].

Riyaz əs-siyahətin II hissəsinin I cildində Konya şəhərinin coğrafi koordinatları uzunluq olaraq (110^0) və en olaraq isə (111^0) kimi qeyd edilmişdir. H.Z.Şirvani Əbcəd hesabı ilə şəhərin uzunluğunu Kanar adalarından (سه مه), enliyini ekvador xəttindən (ماع) olaraq götürmüşdür. Əbcəd hesabı ilə hesabladığımızda bu hərflərin ekvivalenti $٥+م+٥+س=60+5+40+5=110^0$ uzunluğunda və $ع+١+م=40+1+70=111^0$ enliyində olur [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. s.482]. Müasir hesablamalarda isə Konya şəhərinin 37^0 şimal

enliyində və 32^0 şərq uzunluğunda yerləşdiyini görürük. H.Z.Şirvani Riyaz əssiyahətin II hissəsinin II cildində [Hacı Zeynalabdin Şirvani. 2024. s.423] Məkkə şəhərinin koordinatları olaraq coğrafi uzunluğu Kanar adalarından (عزوة), enliyi isə ekvator xəttindən (ك) olaraq qeyd etmişdir. Əbcəd hesablamalarına görə $70+7+6=83^0$ uzunluğunda, $20+1+40=61^0$ enlik deməkdir. Deməli Məkkə şəhəri H.Z.Şirvaninin qeyd etdiyinə görə 83^0 uzunluğunda və 61^0 enlikdə yerləşir. Lakin biz müasir hesablamalarda Məkkə şəhərinin 21^0 şimal enliyində və 39^0 şərq uzunluğunda yerləşdiyini görürük. Riyaz əs-Siyahət əsərinin II hissəsinin III cildində isə H.Z.Şirvani Yəsrrib şəhərinin coğrafi koordinatlarını belə qeyd etmişdir. Yəsrrib şəhəri Kanar adalarından (عك) uzunluğunda, ekvator xəttindən isə (ج) enliyində yerləşir. H.Z.Şirvaninin Əbcəd hesabı ilə yazdığı bu hərfləri rəqəmlərə çevirdikdə belə bir nəticə alırıq. Coğrafi uzunluq $10+5+20=35^0$ və coğrafi enlik isə $1+7=8^0$ olur. H.Z.Şirvaninin şəhərlər barəsində Əbcəd hesabı ilə qeyd etdiyi coğrafi koordinatların müasir dövrdə həmin şəhərlərin coğrafi koordinatları ilə üst-üstə düşməməsinin əsas səbəbi kimi H.Z.Şirvani dövründə başlanğıc meridianı kimi Kanar adalarının götürülməsi və müasir dövrdə isə konkret olaraq 1884-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında keçirilən Beynəlxalq Meridian konfransında Qrinviç meridianının sıfır dərəcəli coğrafi uzunluq kimi qəbul edilməsi ilə bağlıdır.

6.Nəticə

H.Z.Şirvani özünün Riyaz əs-siyahət və digər əsərləri ilə elm xəzinəsinə böyük töhfələr vermişdir. H.Z.Şirvani bu əsərlərdə həm özünə qədər olan maraqlı hadisələr, proseslər, tarixi şəxsiyyətlər, nüfuzlu təriqət başçıları və alimləri qeyd etmiş və həm də tarixin keşməkeşlərlə dolu olan ən maraqlı dövrlərindən birini yəni yaşadığı XVIII əsrin sonları və XIX əsrin əvvəllərini öz müşahidə və təhlilləri əsasında qələmə almışdır. Obrazlı formada qeyd etsək həmin dövrün canlı tarixinin qələmə aldığı əsərlər qarşımızdadır və öz dəyərli tədqiqatçıların yolunu gözləyir. Bu dövrü və həm də həmin dövrə qədər olan məlumatları öyrənmək baxımından H.Z.Şirvaninin əsərləri qiymətli mənbədir. Onun əsərləri dövrün tələbinə uyğun olaraq fars dilində yazılmışdır. Zaman-zaman alimlərimiz xüsusən də şərqşünas alimlərimiz onun şəxsi həyatı və əsərləri haqqında maraqlı məlumatları öz əsərlərində qeyd etməklə elmi dövriyyəyə daxil etmişlər. Bəzi mütəxəssis və alimlərin dahi alimi özlərindən hesab etmələri təsadüf deyildir. Çünki onun əsərlərində coğrafiya, tarix, fəlsəfə, dilçilik, ədəbiyyat, etnoqrafiya, elm tarixi, sosiologiya, irfan, sufizm və s. sahələr üzrə maraqlı məlumatlar vardır. H.Z.Şirvaninin əsərlərində maraqlı doğuran məqamlardan biri kimi şəhərlərin coğrafi koordinatlarının Əbcəd hesabı əsasında qeyd edilməsidir. Biz bu məqalədə H.Z.Şirvaninin coğrafi koordinatlarını verərkən istifadə etdiyi Əbcəd hesabı və onunla koordinatların

hesablanması qaydasını izah etməyə çalışdıq. Bu hesablama qaydasını mənimsəməklə H.Z.Şirvaninin digər əsərlərində mövcud olan hesablamaları və eləcə də öz əsərlərində Əbcəd hesabından istifadə edən digər orta əsr müəlliflərinin əsərlərindən rahat formada istifadə edə biləcəyik.

ƏDƏBİYYAT

1. Şirvani, H.Z. (1960). *Riyaz əs-siyahət* (I hissə, Ə. Hamidin red.). Tehran: Zöhrə Nəşriyyatı, 910 s.
2. Şirvani, H.Z. (1974). *Riyaz əs-siyahət* (II hissə, I cild, Ön söz: A. Quliyev). Moskva: Şərq Ədəbiyyatı Şöbəsi, 337s.
3. Şirvani, H.Z. (1974). *Riyaz əs-siyahət* (II hissə, II cild). Moskva: Şərq Ədəbiyyatı Şöbəsi, 337s.
4. Şirvani, H.Z. (1974). *Riyaz əs-siyahət* (II hissə, III cild). Moskva: Şərq Ədəbiyyatı redaksiyası, 406 s.
5. Şirvani, H.Z. (2024). *Səyahət bağları: Riyaz əs-siyahət* (II hissə, I cild, Z. Eminov, elmi red.; Ş. Yəhyayev, tərc.). Bakı: Optimist MMC, 546 s.
6. Şirvani, H.Z. (2024). *Səyahət bağları: Riyaz əs-siyahət* (II hissə, II cild, Z. Eminov, elmi red.; Ş. Yəhyayev, red.; Ə. Məlikov, tərc.). Bakı: Optimist MMC, 488 s.
7. Tərbiyət, M. (1999). *Danışməndani Azərbaycan*. Tehran: İslami İrşad və Mədəniyyət Nazirliyi, 655 s.
8. Bakıxanov, A. A. (1951). *Gülüstani-İrəm* (M. Əsgərli, tərc.; Ə. Ələsgərzadə, red.). Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 302 s.
9. Bakıxanov, A. A. (2020). *Gülüstani-İrəm* (M. Əsgərli, tərc.). Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 368 s.
10. Quliyev, A. (1960). Bəzi xarici ölkə alimləri Hacı Zeynalabdin Şirvani haqqında. *Şərqsünaslıq İnstitutunun Elmi Əsərləri*, 2. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 128 s.
11. Quliyev, A. (1964). *Hacı Zeynalabdin Şirvani*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 209 s.
12. Hüseyinov, R. (2022). Hacı Zeynalabdin Şirvaninin bitməyən səyahətləri. *Risalə elmi araşdırmalar jurnalı*. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 160 s.
13. Yəhyayev, Ş. (2024). Hacı Zeynalabdin Şirvaninin "Riyaz əs-siyahət" əsəri. In *Abbas Səhhət-150: "Vətəni sevməyən insan olmaz" mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları*. Bakı, 432 s.
14. *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası*. (1987). X cild. Bakı, 643 s.
15. Məlikov, Ə. (2019). Əbcəd Hesabı və Cəfr Elmi. *ResearchGate Elmi Bazası*. səh. 1-6. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28449.76646>

REFERENCES

1. Shirvani, H. Z. (1960). *Riyaz as-Siyahat* (Part I, Edited by A. Hamid). Tehran: Zohreh Publications, 910 p. (In Azerbaijani)
2. Shirvani, H. Z. (1974). *Riyaz as-Siyahat* (Part II, Volume I, Foreword by A. Quliyev). Moscow: Oriental Literature Department, 337 p. (In Azerbaijani)
3. Shirvani, H. Z. (1974). *Riyaz as-Siyahat* (Part II, Volume II). Moscow: Oriental Literature Department, 337 p. (In Azerbaijani)
4. Shirvani, H. Z. (1974). *Riyaz as-Siyahat* (Part II, Volume III). Moscow: Oriental Literature Editorial Board, 406 p. (In Azerbaijani)
5. Shirvani, H. Z. (2024). *Gardens of Travel: Riyaz as-Siyahat* (Part II, Volume I, Scientific Editor: Z. Eminov; Translated by Sh. Yahyayev). Baku: Optimist LLC, 546 p. (In Azerbaijani)
6. Shirvani, H. Z. (2024). *Gardens of Travel: Riyaz as-Siyahat* (Part II, Volume II, Scientific Editor: Z. Eminov; Edited by Sh. Yahyayev; Translated by Aladdin. Malikov). Baku: Optimist LLC, 488 p. (In Azerbaijani)
7. Tarbiyyat, M. (1999). *Daneshmandan-e Azerbaijan* (Scholars of Azerbaijan). Tehran: Ministry of Islamic Guidance and Culture, 655 p. (In Azerbaijani)
8. Bakikhanov, A. A. (1951). *Gulustani-Irem* (Translated by M. Asgərli; Edited by A. Alasgharzade). Baku: Azerbaijan SSR Academy of Sciences Publications, 302 p. (In Azerbaijani)
9. Bakikhanov, A. A. (2020). *Gulustani-Irem* (Translated by M. Asgarli). Baku: Qanun Publications, 368 p. (In Azerbaijani)
10. Quliyev, A. (1960). Some Foreign Scholars on Haji Zeynalabdin Shirvani. *Scientific Works of the Institute of Oriental Studies*, 2. Baku: Azerbaijan SSR Academy of Sciences Publications, 128 p. (In Azerbaijani)
11. Quliyev, A. (1964). *Haji Zeynalabdin Shirvani*. Baku: Azerbaijan SSR Academy of Sciences Publications, 209 p. (In Azerbaijani)
12. Huseynov, R. (2022). The Endless Journeys of Haji Zeynalabdin Shirvani. *Risale Journal of Scientific Research*. Baku: Science and Education Publications, 160 p. (In Azerbaijani)
13. Yahyayev, Sh. (2024). Haji Zeynalabdin Shirvani’s Work “Riyaz as-Siyahat.” In *Abbas Sahhat-150: Proceedings of the National Scientific Conference on “One Cannot Be Human Without Loving the Homeland”*. Baku, 432 p. (In Azerbaijani)
14. *Azerbaijan Soviet Encyclopedia* (1987). Volume X. Baku, 643 p. (In Azerbaijani)
15. Malikov, A. (2019). Abjad Numerology and the Science of Jafr. *ResearchGate Scientific Database*. 1-6. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28449.76646> (In Azerbaijani)